

Plaček, Miroslav

Hrady v horním povodí Svatky

Archaeologia historica. 1986, vol. 11, iss. [1], pp. 189-200

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139620>

Access Date: 04. 10. 2024

Version: 20241004

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hrady v horním povodí Svatky

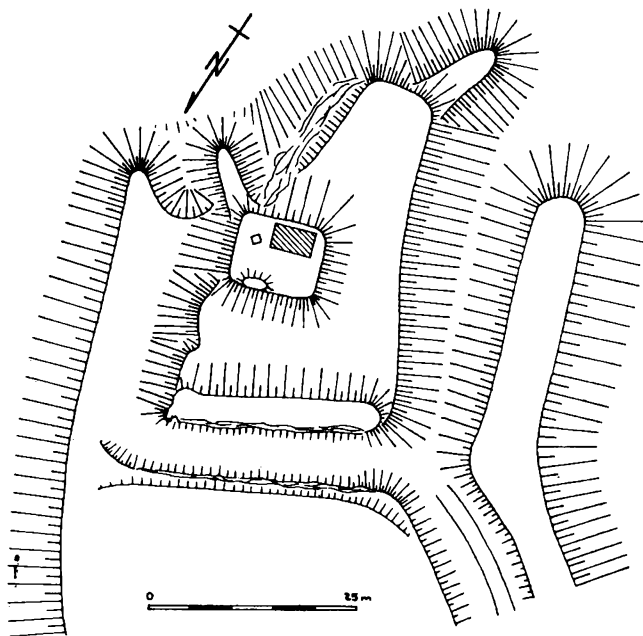
MIROSLAV PLAČEK

Horní tok Svatky je vymezen pramenem řeky a soutěskou pod Doubravníkem, kde klesá pod vrstevnici 300 m a k povodí patří i Bílý potok odvodňující okolí Poličky. Území zahrnuje část nejvyšších partií Českomoravské vrchoviny a kromě úzkého pruhu podél hlavních vodotečí všude přesahuje nadmořskou výšku 500 m. Z historického hlediska je charakteristický kolonizační monopol rodu erbu zubří hlavy – pozdějších Pernštejnů, jenž byl částečně narušen jen pány z Lomnice osídlujících Lomnicko a Olešnicko (Hosák 1952, 69) a zeměpanským vysazením Poličky. Ta byla, spolu s hradem Svojanovem a jeho hvozdy, hlavní překážkou dalšího postupu nejen pánů erbu zubří hlavy a lomnických Tasovců, ale i pánů z Kunštátu, jejichž državy byly východně od sledovaného regionu. Na západě kolonizoval okolí Nového Města Boček – zakladatel žďárského konventu, jihozápadně stejným způsobem působili Švábenici (Bobrová) a další větve Tasovců (poříčí Bobrůvky-Loučky). Jak kolonizace na Svatce důsledně postupovala podél toků a dodržovala jejich povodí dosvědčuje poloha Medlova a Zubří nazvaných symbolicky podle východiska rodu a erbovního znamení. Obě osady byly lokovány na samém rozvodí Svatky (resp. Nedvědičky) a Bobrůvky, které tvořilo též hranici feudálních dominií.

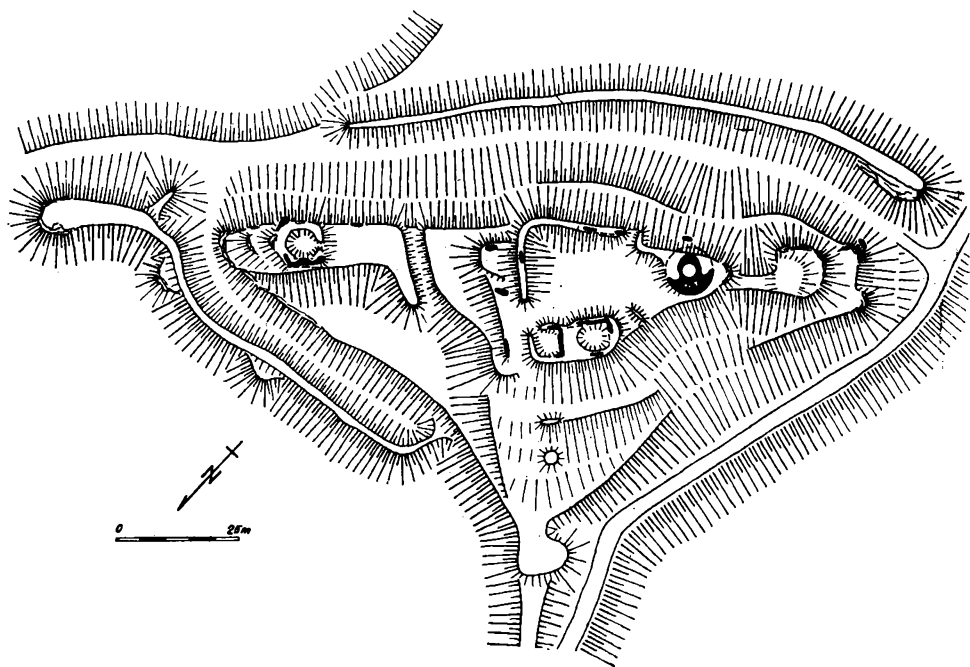
Celý region leží mimo staré sídelní území, do něhož osídlení okrajově pronikalo při vnitřní kolonizaci přelomu 12. a 13. stol. Podílely se na tom zejména církevní instituce. Na jihu to byl klášter augustiniánek v Doubravníku, na severovýchodě opatovický klášter, jenž vlastnil olešnický újezd. Zmínka o něm z konce 12. století¹ je první písemnou zmínkou týkající se zkoumané oblasti. Nejdále vnitřní kolonizace pronikla do okolí Nedvědice, o čemž svědčí zbytek románské centrály v Černvíru² a snad pozdně románský kostelík v Dolním Čepí. Poslední možná, ale určitě svatyně ve Svatce a Krásném patří sice románské éře tvaroslovně, ale jsou projevem slohové retardace v okrajovém území z 2. pol. 13. stol. Tomuto vrcholně kolonizačnímu období patří též kostely ve Vítochově a Dalečíně.

Nastíněné představě odpovídá také rozložení feudálních sídel. V období do pol. 13. stol. lze uvažovat pouze s Černvírem, jehož majitelé se připomínají od r. 1285³ a objektem u Osík. V Černvíru stojí na konci nízké, ale strmé ostrožny vystupující do inundace Svatky již zmíněná centrála, která byla od rozšiřující se části se sídlem oddělena příkopem. Samotné sídlo se nedochovalo, nemělo však jednoznačný charakter hradu, ale drobné středověké fortifikace.

Lokalita u Osík byla donenávna ztotožňována s Levnovem, což V. Voldán (1971) velmi přesvědčivě vyvrátil. Její reliéfní stopy se nalézají na krátkém výstupku z plošiny, na níž stojí architektonicky indiferentní kostelík sv. Stanislava. Dvojitě okružní opevnění s úzkým předhradím na severu a východě a menším obdélným na jihu obklopuje šestiboké jádro s rozpětím 48×45 m a náznaky obvodové zástavby. Zděné konstrukce nejsou vyloučeny, avšak nad povrchem chybí. Celkovými rozměry (135 m délky, 105 m šířky) a plochou 0,75 ha se fortifikace

Obr. 1. Terénní náčrt hrádku u Kozlova (nad Štěpánovem). Srafované objekt retranslace.

Obr. 2. Terénní náčrt Aueršperka u Dvoříště.

blíží spíše královským založením, archeologický materiál ji datuje bezpečně do pol. 13. stol. nebo dokonce před ni (Měřínský–Plaček v tisku; a Plaček–Procházka 1986). Není tedy vyloučena zeměpanská fundace s funkcí střediska loveckého okrsku. Maně se nabízí souvislost s neidentifikovaným Zuzinovem – Susinovem, jehož kastelán Kuno se připomíná r. 1250 (CDM III, č. 129, s. 125).⁴ Okolí získali někdy poté Tasovci a Vznata na vhodnějším místě vystavěl před r. 1281 hrad Lomnici (CDM IV, č. 184, s. 251).

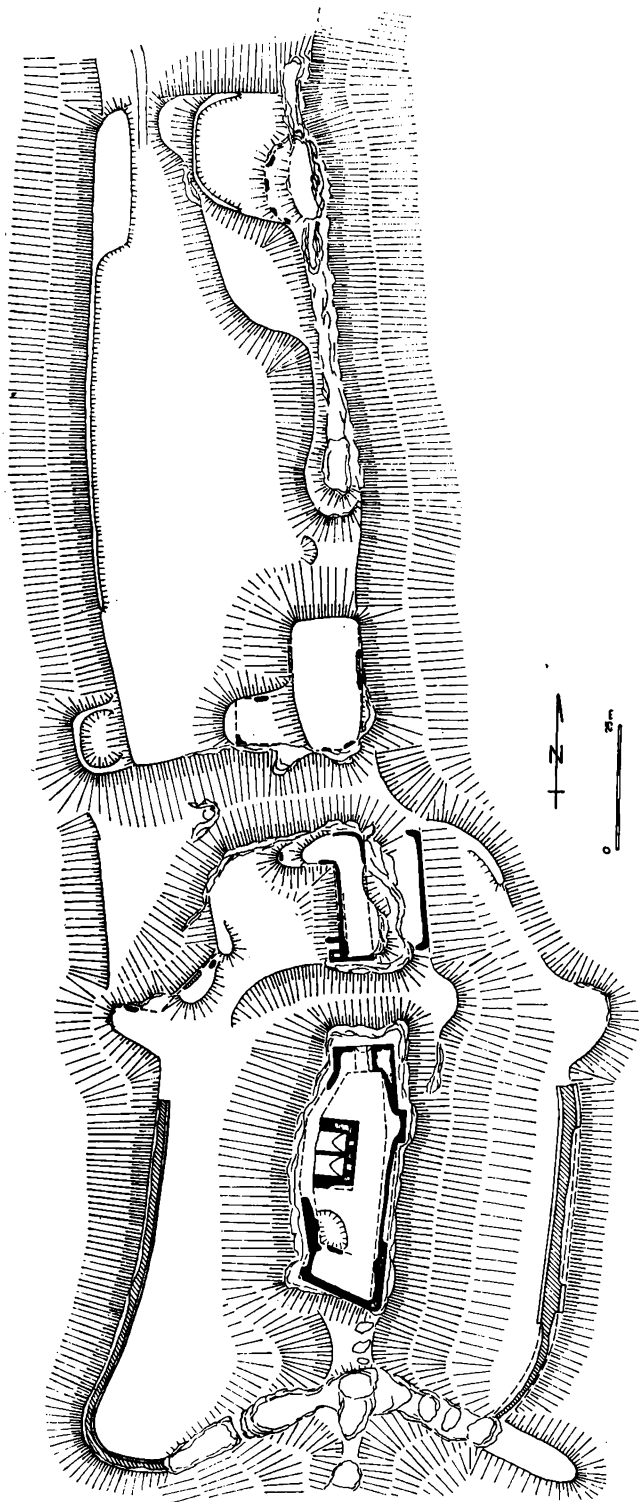
Příchod pánů erbu zubří hlavy do zkoumané oblasti je možno spojit se Štěpánem z Medlova a počátkem 13. stol. Jak dosvědčuje konfirmační listina markraběte Přemysla doubravnického klášteru r. 1235 (CDM V, S. č. 14, s. 227), byl Štěpán přinejmenším spoluzakladatelem a v listině se objevují čtyři okolní osady. Pronikání dále probíhalo pravděpodobně za generace Štěpána II. z Medlova (1234–1256) a jeho bratrů Vojtěcha a Jimrama.⁵ Štěpán užíval důsledně predikátu z Medlova, z čehož lze usoudit, že zde v této době nevzniklo žádné trvalé sídlo významnější než Medlov. Průkopníci bydleli tedy v dvorcích, jeden se předpokládá v Doubravníku, nebo dřevohlinitých hrádcích. Provozem lomu byla zpola zničena lokalita na Hradisku u Rožné (Vermouzek 1977, 64), již nalezená keramika řadí jednoznačně do půle 13. století a je tedy prokazatelně nejstarším opevněným sídlem okolí (Poláček 1985, 120).

Pozůstatky další jen málo známé fortifikace se nacházejí v trati Hradisko 1 km východně od Kozlova a takřka nad Štěpánovem nad Svratkou. Je to důležité, neboť ve Štěpánově byl již r. 1285 farní kostel sv. Petra a Pavla (CDM IV, č. 226, s. 296), spolu s kostelem v Rozsochách, pomíneme-li Bočkova falza o Bystřici, nejstarší historický doklad farní správy. Sídlo využívá konec skalnatého ostrohu, jehož šíje je přerušena 8 m širokým a 3 m hlubokým příkopem vylámaným ve skále. Málo strmé boky byly chráněny rovněž příkopem a valy. Lichoběžníká hrádka (43 m dl. a max. 25 m široký) má na západě vyvýšenou obdélnou plošinu na níž je místní televizní vykrývač. Středověký původ je potvrzen středověkými hmotnými nálezy,⁶ ale definitivní závěr, zda se jedná o pozůstatek dočasného provizorního sídla, bude možný až po hlubším průzkumu. Poukazují však na analogickou výstavbu provizorií při švábenické kolonizaci Podkrkonoší (Wolf 1977).

Se vzrůstající rodovou mocí, nastupujícím ekonomickým efektem kolonizace a vypršením lhůt již skromná sídla nepostačovala a za generace Štěpána III. z Medlova se přikročilo k výstavbě hradů. Prvním byl Pernštejn nacházející se v jižní části teritoria osídlené již v 1. pol. 13. stol.⁷ Hrad převzal jméno říčky a možná staršího podhradí odvozené od pána zdejších hvozdů – medvěda. Vliv erbovního znamení se projevil až u názvů dalších hradů hlouběji v kolonizovaném území bez delší jmenné tradice (Aueršperk, Zubštejn).

První zmínkou je přídomek Štěpána z Pernštejna z r. 1285 (CDM IV, č. 226, s. 296), r. 1293 se uvádí Filip, Bohuslav a Jimram bratři z Pernštejna (CDM IV, č. 311, s. 396). Protože k r. 1269 se píše Filip a r. 1270 Štěpán ještě z Medlova (CDM IV, č. 31, s. 39; č. 40, s. 51) je možné předpokládat dokončení hradu v l. 1271–1284. Válcová věž s břitem „Barborka“ o průměru asi 10 m a rozsáhlém vnitřním prostoru (přes 5 m v průměru) svědčí spíše pro časnější vznik, tedy ještě za panování Přemysla Ot. II. Charakteristická bergfritová dispozice s palácem na západní straně byla rozebrána Z. Kudělkou (1958), M. Stehlíkem (1966) a naposledy D. Menclovou, jejíž vývojová analýza ve vstupní expozici hradu zůstává v zásadě v platnosti.⁸

Další tři hrady byly sevřeny v trojúhelníku mezi Bystřičkou (Říčkou) a Svratkou východně od Bystřice n. Pern. Nejstarším se jeví Aueršperk, poprvé zmiňovaný r. 1325 ve spojitosti s Geruší dcerou Jimrama z Aueršperchu (CDM VI, č. 273, s. 211). Za předpokladu, že Gertruda provdaná za pána z Wolfgersdorfu

Obr. 3. Terénní náčrt Zubštejna u Pivonic. Šrafovány konstrukce zděné na sucho.

již byla v letech, neboť v r. 1335 dělala předsmrtné odkazy (CDM VII, č. 67, s. 48), je možno s výstavbou hradu počítat v poslední čtvrti 13. století. Tomuto datování odpovídají i nálezy z povrchových sběrů a neorganizovaných výkopů (Nekuda-Reichertová 1968, 231; Poláček 1985, 126).

Zřícenina Aueršperka zaujímá vyšší část trojúhelné ostrožny obtékané Bystřičkou. Šije je překopána příkopem 20–25 m širokým a proti hradu až 13 m hlubokým a materiál byl navršen na vnější stranu jako val. Příkopem a valem byla chráněna také méně strmá severní strana. Na jihozápadě stála v čele lichoběžného jádra válcová věž o průměru 9,8 m s vnitřním prostorem \varnothing 3 m. Z paláce na severu se zachovaly základy obdélné stavby 17,5 × 8 m, východně od ní byla v příhrádku vstupní brána. Úzký hřeben vybíhající na severovýchod byl napojen na opevnění hradu, tvořil však polosamostatnou jednotku oddělenou mělkým příkopem a opatřenou snad pětibokou věží o rozměrech asi 9 × 9 m. Další opevnění mohou skrývat terénní stupně táhnoucí se na jihovýchodě a severozápadě, avšak existenci může potvrdit jen výkop.

Typologicky Aueršperk zapadá do uvedeného období vzniku, zajímavým je věžovitý útvar chránící konec severovýchodního hřebene. Vzhledem k tomu, že hrad je pustý již r. 1406 (Svoboda 1948, 54), jedná se o velmi raný projev jakéhosi vysunutého opevnění zajišťujícího kontrolu nad koncem opačným k bergfritu. Podobnou, poněkud pokročilejší fortifikaci má hrad v Dobřanech v Orlických horách (Plaček 1984) a, jak doložíme později, také Pyšolec.

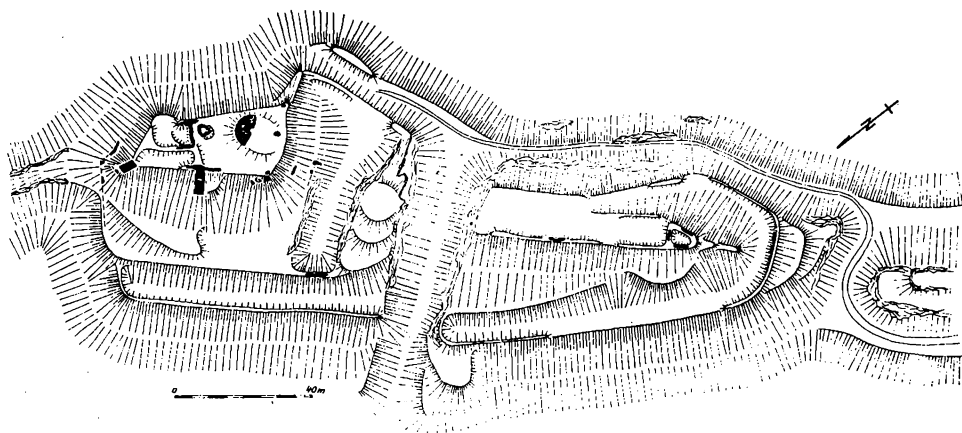
Velkým problémem co do datování je Zubštejn. Všemi autory je shodně považován za nejstarší hrad regionu pocházející už z poloviny 13. stol. Svou roli snad v podvědomí sehrála Bočkova falza hlásící se k l. 1214 až 1297 a identifikace vstupní části jako štítové zdi, tedy archaického a značně cizokrajného prvku.⁹ Na štítovou zeď je však útvar velmi krátký (12 m), prochází jím průjezd a v patře je klenbou vybavený prostor vymezený zdmi do 1 m tloušťky. Vzhledem k celkové hmotnosti a těžkopádnosti konstrukcí se lze ztotožnit s názorem F. Kašičky (1973, 1), že se jedná o vstupní štítovou věž, která měla po stranách průjezdu hmotné plné pylony.¹⁰ Dalším argumentem mělo být užití valů trapezového průřezu se sypaným jádrem a oběma lici zpevněnými nasucho kladenými kameny okolo hradního jádra a druhého předmostí. Zde však podobnost s raně středověkými fortifikacemi není na místě. Zapojení tří bašt do linie valu a shodné provedení obvodní zdi prvního předmostí svědčí spíše pro urychlené zpevňování na konci středověku.

Jádro Zubštejna stojící na úzkém skalnatém hřebetě je ohraničeno dvěma příčnými příkopy a uzavírají je zbytky zdí silných kolem 2,8 m. Palác na západě o rozměrech 13,5 × 10,5 m byl původně ve všech třech podlažích jednoprostorový, teprve dodatečně v suterénu a přízemí přepažený. Také na jihu mohla být další obytná budova, jejíž jihových. nároží bylo zaoblené. Přístup od severu vedl přes rozsáhlé předhradí opevněné valy a sráznými svahy a dvě nevelká předmostí. Druhé a evidentně starší bylo zděné na maltu, ostatní konstrukce jsou vyzděny na sucho, nebo zůstávají ukryté. V příkopu mezi prvním a druhým předmostím je dosud vodní zdroj – studánka. O přestavbách svědčí jednak dodatečné příčky a klenby v paláci a dále arkýř na východní straně vstupní věže. Profilace krakorců a křížová klenba bez žeber v místnosti nad průjezdem hovoří o úpravách až v pozdním 14. nebo až 15. stol. Jedná se pravděpodobně o kapli, o jejíž vnější podobě svědčí kresba F. Richtera z první půle 19. stol. zobrazující nad arkýřem ještě zděnou táhlou stříšku.

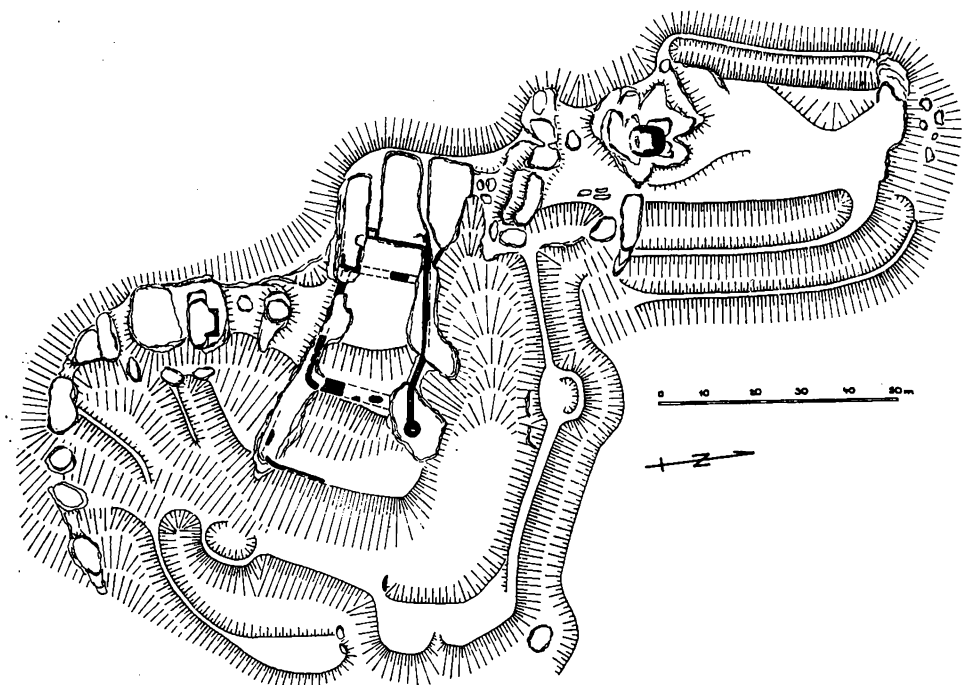
Co tedy vypovídá architektura hradu o jeho počátcích? Vzhledem k tomu, že se nezachovaly žádné architektonické články, musíme se spokojit s půdorysními analogiemi. Zalamující se ohradní zdi, branskou věží, absencí bergfritu a jedním až dvěma věžovitými (?) paláci se podobá nejvíce Lipnici, částečně Hrubému Ro-

hozci, Kyšperku, či Pořešínu, i když vůči Lipnici je provedení mnohem primitivnější. Všechny jsou datovány na konec 13. nebo na počátek 14. století (Menclová 1972).

První historické zmínky pochází z r. 1348, kdy se uvádí „quondam castrum“ Lapis (ZDB I, 2) a r. 1349 již jen hrad Lapis na nějž rezignuje Blud z Kralic ve

Obr. 4. Terénní náčrt Pyšolce u Kobylnic.

Obr. 5. Terénní náčrt hradu Skály u Javorku.

prospěch Jimrama z Jakubova (ZDB I, 122). Tentýž se psal asi v předchozím zápise „de Lapide“. Roku 1351 se píše castrum Camen (ZDB II, 57), od r. 1351 teprve Zubštejn (ZDB III, 194), který Jimram z Jakubova dává markraběti. Co se zániku týče, r. 1522 se připomíná ještě hrad, r. 1547 již jen zámek pustý Zubrsstajn (Hosák–Šrámek 1980, 801).

Komplikované je to i s výpovědí nepublikovaných hmotných nálezů, neboť nebyl proveden ani zjišťovací archeologický průzkum. Převaha nálezů pochází z 13. a 1. půle 16. století, materiál datovatelný přesvědčivě hlouběji do 13. stol. není autorovi znám. Nezanedbatelná je rovněž skutečnost, že až do třetiny 14. století se příslušníci rodu píší z Medlova a od r. 1302 (CDM V, č. 143, s. 147) podle dalšího nabytého majetku se sídlem – tvrzí, z Jakubova. Smysl tří hradů v bezprostřední blízkosti nemohl spočívat jen ve správní funkci, ale musely být sídly jednotlivých členů nebo větví rodu, kteří by se po nich jistě psali a tím zanechali stopu v pramenech.

Shrneme-li všechny poznatky, jeví se jako nejpravděpodobnější doba založení, resp. výstavby Zubštejna na přelomu 13. a 14. stol. Za důležité svědectví v tomto smyslu pokládám relaci kronikáře Jindřicha ze samého konce 13. stol. (CrDS, 1983) o Jimramovi sídlícím na Bystřici. Jedná se asi o výše uvedeného Jimrama z Aueršperka, jehož druhá dcera byla pravděpodobně řeholnicí v Tišnově. Pokud by již delší dobu seděl na Aueršperku, nebo Zubštejně, zřejmě by to kronikáři neuniklo. Naopak zmínka o třech Jimramových synech dokládá nastávající potřebu většího počtu sídel.

Po nějakém dobytí byl Zubštejn v pol. 14. stol. obnoven, ještě v 15. stol. upravován a opevňován a zpustl opuštěním před polovinou 16. stol. Ověření této hypotézy může přinést pouze hlubší podpovrchový průzkum, který by mohl objasnit také podobu dosud neznámého vysunutého opevnění umístěného v severovýchodním rohu velkého předhradí. Fragmenty zdí a okraje skaliska vymezují přibližný ovál s osami 10 a 17 m, k němuž na západě přiléhala ještě plošina ohrazená valem. Zda fortifikace byla původně samostatná, nebo byla-li od počátku jakousi předhradní akropolí, není možno za současného stavu poznání rozhodnout.

Posledním hradem trojúhelníka je Pyšolec ležící na dlouhé ostrožně v meandru Svatky pod Virem, přístup byl však nejen od Viru, ale též od Kobylnic z náhorní plošiny nad hradem. Za prvním příkopem 10 m hlubokým je protáhlé předhradí s věžovitou stavbou v čele, opevněné ze západu a jihu samostatným příkopem a valem. Jeho šířka znesnadňovala umístění hospodářských budov, takže šlo spíše o vysunuté opevnění obdobné Aueršperku než klasické předhradí vojensko-hospodářského charakteru. Druhým a třetím příkopem je ohraničeno druhé předhradí podobající se skalnaté bariéře před zadním hradem. Ten měl dvě části – vlastní zvýšené jádro a západně od něho dolní díl chráněný, spolu s druhým předhradím, podélným příkopem a valem.

V čele jádra stojí půle válcového bergfritu o průměru 9,4 m a vnitřní šachtě světlosti pouze 1,2 m. Za věží stál palác, z něhož je zřetelná jen část široká uvnitř 5,5 m a před nímž jsou zbytky nepravidelné cisterny. Hradby uzavírající nepravidelný čtyřúhelník byly zpevněny mohutnými pilíři, z nichž zůstaly dva začleněné do parkánu obíhajícího horní hrad pravděpodobně ze tří stran. Jedním z pilířů vedla stezka pro pěší ke vstupu do jádra. Jinak ovšem komunikační schéma není zcela jasné a jeho alternativy jsou uvedeny jinde (Měřínský–Plaček v tisku b).

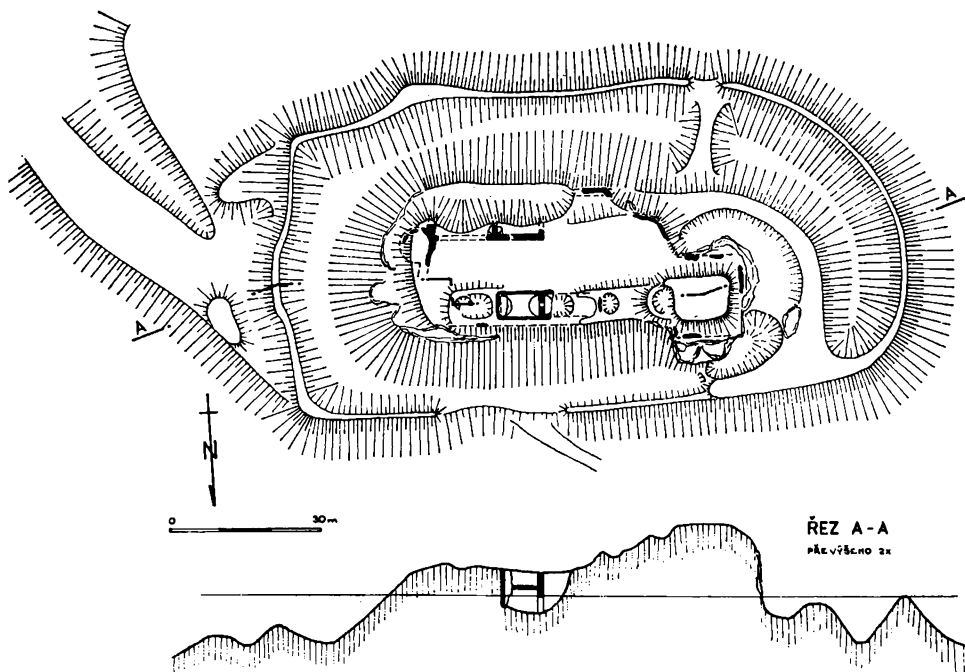
První písemnou zmínku o Pyšolci je zápis, ve kterém r. 1350 Filip z Pernštejna postoupil „insolidum castrum“ Ješkovi z Konice a Ješkovi z Kravař.¹¹ Roku 1358 jej rovněž získal markrabě Jan Jindřich (ZDB III, 195, 197). Husitské války sice přežil, markrabě Albrecht intabuloval r. 1437 díl hradu (ZDB XII, 325), ale r. 1464 je již zapisován zbořený Pyšolec (ZDB XIII, 189). Architektura se hlásí

také více ke 14. stol., a to jak tvaroslovím fragmentů prostých článků nalezených autorem ve třetím příkopu, tak dimenzemi bergfritu.¹² Proto lze předpokládat založení hradu v první třetině 14. stol. a zánik nejpozději v pol. 15. století.

Dalším hradním objektem proti proudu Svatky je Dalečín. Sídlo ve starší osadě pocházející již z 2. pol. 13. stol. vzniklo poměrně pozdě. Stalo se tak mezi léty 1349 a 1358 a příčinou byla nutnost správně sídelního centra pro čerstvě oddělené panství. Jeho rozsah byl dán věnem Kláry z Pernštejna, která je zapsala svému muži Vznatovi z Tasova (ZDB I, 109), ale po jeho smrti získal vše i s nově zbudovaným hradem Jimram z Pernštejna (ZDB III, 233). Jedná se o typického reprezentanta hradu s plášťovou zdí a je poměrně dobře znám (Durdík 1982, Plaček 1982). Je situován na mírném vrcholku na levém břehu řeky, jeho ovál má osy 30,5 a 28 m a přístupová komunikace byla vedena charakteristickým spirálovým způsobem.

Nejsevernějším hradem perňštejnského dominia byly Skály, ale je ironií, že vděčí za svůj vznik asi až Kunštátům, kteří nabyli statky v Jimramově a okolí od r. 1361 (CDM XV, č. 83, s. 69). Ves Skály se sice připomíná již r. 1350 ještě v držení rodu zubří hlavy (ZDB I, 159), ale nový držitel okolí Artleb z Kunštátu se píše podle původního sídla ve Stařechovicích až do své smrti – naposled r. 1381 (ZDB VI, 766). Jeho syn Erhard používá stejný predikát r. 1379 (ZDB VI, 654), ale již v r. 1388 se nazývá ze Skal. Dokončení hradu je tedy možno vročit mezi roky 1382–1387. Přitom k r. 1391 se připomíná tvrz (munitio) v městečku Jimramově (ZDB VII, 1099), snad starší středisko panství (?).

Toto datování podporuje i rozbor hmotných nálezů publikovaný však jen dílčím způsobem (Měřínský 1972). Důležité však je i hmotné doložení zániku hradu

Obr. 6. Terénní náčrt a řez hradem Louka.

datované písemně před r. 1464, kdy se uvádí „castro rupto Skaly“ (ZDB XIII, 148) a po r. 1440, kdy jej vykoupili moravští stavové od Jana z Břežan za účelem demolice (Urbánek 1915, 334). Výpověď samotné hradní stavby vyznívá hluše, neboť se nedochovaly žádné architektonické články a navíc jde o skalní hrad maximálně ovlivněný terénní konfigurací a minimálně dobovými a slohovými zvyklostmi. Stavebník využil prostoru mezi několika skalními bloky, které pospojoval hradbou a vytvořil tak intimní nádvoří. Na západě byl situován palác, z něhož vedla do úzké průrvy segmentem zaklenutá branka. Bránu v západní, téměř třímetrové zdi zjistil výkop,¹³ na skalisku nad ní končí zeď subtilní válcovou věžicí, která ji střežila a do jisté míry nahrazovala bergfrit.

Skupinu skal jižně od jádra ovládala hranolová věž o hraně 6 m přizděná ke skalní jehle, na rozeklaném suku severozápadně stála oválná zploštělá věž (osy 7,5 a 6,5 m) s obdélným vnitřním prostorem. Protože v jejich okolí nejsou další stopy zdí ani přístupových cest, je reálný předpoklad spojení s vnitřním hradem dřevěnými můstky. Od západu je jádro chráněno ještě nepravidelným obloukem příkopu a valu s několika fortifikačními objekty (srubové bašty). Samostatný valový systém vymezuje severní předhradí končící ve směru klesajícího hřebene svislou skálou. Není divu, že hrad tohoto rozsahu dokázal pojmout 500 husitů, které chtěl r. 1438 markrabě Albrecht odtud vypudit (Urbánek 1915, 334).

Jediným hradem vystavěným rodem erbu křídla je Louka jižně od Olešnice. Staveništěm byl protáhlý osamocený kopec (635 m n. m.), jehož skalnatý vrchol zabrala jednodílná hradní dispozice. Nejvyšším bodem je západní část ohraničená svislými stěnami a zbytky zdí. Stával zde pravděpodobně věžovitý palác o rozměrech 16×13 m, od něhož se východním směrem táhlo nádvoří. Jeho severní strana byla po celé délce zastavěna budovou, jejíž jeden valeně klenutý sklep se zachoval. Dvouprostorová budova stála i v jihovýchodním rohu a výběžky valených kleneb svědčí rovněž o zaklenutém přízemí. K této budově přiléhala štíhlá válcová věž (Ø 7 m) vetknutá v obvodové hradbě 1,5 m silné v bezprostřední blízkosti brány. Celý hrad byl obklopen okružním příkopem a valem, pod skaliskem věžového paláce zdvojnásobeným.

První historickou zmínkou o hradu je zápis v zemských deskách z r. 1360, ve kterém Procek z Lomnice zapisuje na hradě věno své ženě (ZDO I, 688). Hrad se zmiňuje ještě vícekrát, r. 1406 i jako tvrz (ZDO VII, 215) a r. 1416 byl intabulován Janu Ozorovi z Boskovic (ZDO VIII, 555). V rukách Boskoviců zůstal až do r. 1474, kdy jej opět získali páni z Lomnice (ZDB XIII, 181). Zpustl opuštěním v průběhu 16. stol., neboť r. 1580 se jmenuje jako pustý (Tenora 1903, 107).

Účel hradu je zřejmý, byl správním střediskem zboží značně vzdáleného od Lomnice. Význam panství vzrostl, když je získali páni z Lomnice a řídké osídlené území¹⁴ sídlištěně zahustili kolonizací, ke které došlo na přelomu 13. a 14. stol. (Hosák 1952, 69, 70). Přihlížeje k těmto okolnostem, lze počítat se založením hradu počátkem 14. stol. Jeho dispozice tomu odpovídá, o čemž svědčí zejména užití štíhlé válcové věže vystupující takřka celým objemem z hradby a umožňující tak účinné flankování čela hradu. Pozdějším přístavbám přísluší asi dlouhá severní budova, ale bez důkladnějšího výzkumu nelze říci nic definitivního.

Nastíněný vývoj hradů na horní Svratce vychází především z povrchových průzkumů a proto přináší i některé základní informace na úrovni pracovních hypotéz. Konstatuje výskyt bergfritové dispozice v širokém časovém intervalu a zjištění mnohdy kontrastující s dosavadními názory. Jedná se zejména o časové zařazení Zubštejna (Menclová 1970–71, 120; Kašička 1973, 13), ale i Pyšolce a Auersperka, kladených dosud jednoznačně do 3. čtvrti 13. stol. (Menclová 1965). Pozoruhodné je vybavení všech perňštejných staveb (vč. Pernštejna) předsunutými, nebo vysunutými opevněními. Jak je vidět z nového pohledu na jejich datování,

kteře se někdy posouvá nejméně do 1. pol. 15. stol., měla již takřka příslovečná pernštejská fortifikační pokrokovost dlouhou tradici.

Poznámky

- 1 Falzum zakládací listiny hlásící se k r. 1073 datuje takto F. Hrubý (1936, 138).
- 2 Z. Kudělka a kol. (1982–83, 81) ji, včetně blízké obytné (?) věže, popisuje jako čtvercovou loď s východní a západní apsidou a refugiálním patrem.
- 3 Tehdy se připomínají Teodor (ODM IV, č. 227, s. 229) a Milek (CDM IV, č. 226, s. 296) z Černvíru, r. 1309 Vítek (CDM VI, č. 22, s. 19).
- 4 Pozdější Kunova država (Kunštát, Lysice) je vzdálená necelých 10 km a v sousedství se nachází osada Synalov–Sinalov.
- 5 Vojtěch se v r. 1238 psal po Doubravníku (CDM II, s. 289, s. 33) a byl posléze proboštem (1239–1256), Jimram se uvádí v letech 1235–53.
- 6 Keramiku našel M. Puttnr z Muzea ve Žďáru n. Sáz., který mě na lokalitu laskavě upozornil. Zmínky o dalších nálezech obsahuje článek H. Jurmana a I. Štarhy (1985), jenž neodůvodněně pokládá objekt za předsunuté opevnění Zubštejna.
- 7 R. 1235 se připomíná Božihněv–Božinov 2 km sv. od Nedvědice (CDM V, S, č. 14, s. 227).
- 8 Vynechala pouze hranolovou obytnou věž vedle brány jádra a zdá se, že nástupní rampa k mostu vedla vždy v místě dnešního schodiště.
- 9 Smyšleným je jak Vojtěch z Kamene z poč. 13. stol., tak Jimram z jeho konce, kterého však omylem citovala D. Menclová (1965), autorka tradovaného názoru se štitovou zdí.
- 10 Ze podobné útvary nemusí být štitovými zdmi svědčí analogie na Eckartsburgu (Tuulse 1958, 48) a Bukově, kde je podobná branská budova na straně opačné šíji a přístupu.
- 11 ZDB I. 151. Hrad byl poškozen při těžce příležitosti jako Zubštejn a byl rovněž obnoven.
- 12 Mladší věže mají většinou užší vnitřní prostory – srv. Talmberk, Cimburk u Koryčan a dále zmíněná Louka.
- 13 Za informace děkuji dr. L. Belcredimu.
- 14 Okolí získali asi od dřívějšího cíkrevního držitele nanejvýš s Olešnicí, o jejímž stáří svědčí i původní patrociniurní farního kostela zasvěceného sv. Petru a Pavlu (Tenora 1903, 129).

Literatura

- Durdík, T. 1982: Povrchový průzkum hradu Dalečína. VVM XXXIV, 361–364.
- Hosák, L. 1952: K středověké kolonizaci poříčí horní Svatky a Oslavy, ČSPS LX, 64–81.
- Hosák, L.–Šrámek, R. 1980: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. Praha.
- Hrubý, F. 1936: Tři studie k české diplomatice, Brno.
- Jurman, H.–Štarha, I. 1985: Jedna, dvě nebo tři tvrže v Olešničce? VVM XXXVII, 218–220.
- Kašíčka, F. 1979: Státní hrad Zubštejn, rukopis SÚRPMO Praha.
- Kudělka, Z. 1958: Pernštejn. Státní hrad a okolí. Praha.
- Kudělka, Z. a kol. 1982–83: Výzkum románské architektury na Moravě III. SPFFBU F 26–27, 79–87.
- Měřínský, Z. 1972: Nález loštického poháru typu I. A z hradu Skály-Štarkov (okres Žďár nad Sázavou) ČMM LVII, 237–241.
- Měřínský, Z.–Plaček, M. v tisku a: Povrchový průzkum středověké fortifikace u Osik (okr. Blansko). Přehled výzkumů AÚ ČSAV v Brně za rok 1985.
- Měřínský, Z.–Plaček, M. v tisku b: Povrchový průzkum hradu Aueršperka (k. ú. Dvořiště) a Pyšolce (k. ú. Pivonice, okr. Žďár n. Sáz.). Přehled výzkumů AÚ ČSAV v Brně za rok 1985.
- Menclová, D. 1965: Zubštejn. Brno.
- Menclová, D. 1970–71: Beitrag zur Typologie der mährischen Burgen. SPFFBU F 14–15, 97–127.
- Menclová, D. 1972: České hrady. Praha.
- Nekuda, V.–Reichertová, K. 1968: Středověká keramika v Čechách a na Moravě. Brno.
- Plaček, M. 1982: K problematice hradů s plášťovou zdí na Moravě. AH 7, 335–351.
- Plaček, M. 1984: Hrad v Dobřanech, o. Rychnov n. Kněžnou. Ročenka Klubu Augusta Sedláčka, 62–64. Plzeň.
- Plaček, M.–Procházka, R. 1986: K problematice stálých opevnění přelomu raného a vrcholného středověku na Moravě. AH 11, v tisku.
- Poláček, L. 1985: Nejstarší osídlení pravobřežního okolí horní Svatky (na základě pramenů hmotných). Diplomní práce FF UJEP Brno.
- Stehlík, M. 1966: Státní hrad Pernštejn. Brno.

- Svoboda, J. 1948: Vlastivěda moravská. Novoměstský okres. Brno.
 Tenora, J. 1905: Vlastivěda moravská. Kunštátský okres. Brno.
 Tuulse, A. 1958: Burgen des Abendlandes. Wien-München.
 Urbánek, R. 1915: České dějiny III/1, Věk poděbradský. Praha.
 Vermouzek, R. 1977: Hrádky a tvrze na severozápad od Brna. AH 2, 59-68.
 Voldán, V. 1971: Zamyšlení nad lokalizací Levnova-Ketkovičského hradu, VVM XXIII, 12-25.
 Wolf, V. 1977: K problematice středověkých horských hrádků ve východním podhůří Krkonoš. AH 2, 105-124.

Edice pramenů

- CDM: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I.-VI., ed. A. Boczek, J. Chytil, P. R. v. Chlumecký, Olomouc a Brno 1836-1854.
 CrDS: Cronica domus Sarenis, 1964, Brno.
 ZDB: Die Landstafel des Markgrafthumes Mähren - Brüner Cuda. Brno 1856.
 ZDO: Die Landstafel des Markgrafthumes Mähren - Olmützer Cuda. Brno 1856.

Zusammenfassung

Burgen im oberen Svatka-Flussgebiet

Das Gebiet des Oberlaufs des Svatka-Flusses liegt fast überall in mehr als 500 m Seehöhe und war das charakteristische Kolonisationsland des Geschlechts mit dem Auerochsenkopf in Wappen - der späteren Herren von Pernštejn. Es liegt außerhalb der alten Besiedlungszone und wurde an der Wende des 12. und 13. Jahrhunderts am Rande kolonisiert. Bis in die Mitte des 13. Jahrhunderts kann man bloß mit dem Burgwall in Černvír (neben der romanischen Zentrale) und einem Objekt bei Osiky rechnen, dessen landesfürstliche Fundation nicht auszuschließen ist (Susinov aus dem Jahr 1250 ?).

Die Ankunft der Herren mit dem Auerochsenkopf im Wappen fällt unter Štěpán von Medlov in den Beginn des 13. Jahrhunderts. Die Pioniere wohnten in Gehöften (Doubravník) oder aus Holz und Lehm erbauten Hausbergen, deren ältester bei Rožná (Mitte des 13. Jh.) und ein weiterer oberhalb Štěpánovs liegt. Dieser Hausberg war von der Landenge durch einen 3 m tief in den Fels gehauenen Graben getrennt. Mit der wachsenden Macht des Geschlechts konnten die bescheidenen Sitze nicht mehr entsprechen und die Generation Štěpáns III. von Medlov trat an den Bau von Burgen heran.

Als erste wird Pernštejn im Jahr 1285 erwähnt; ihr zylindrischer Turm mit Spitze und umfangreichem Innenraum (\varnothing mehr als 5 m) spricht für eine Entstehungszeit noch unter Přemysl Otakar II. Als älteste der bei Burgen zwischen den Flüssen Bystrčicka und Svatka präsentiert sich die im Jahr 1325 erwähnte Burg Aueršperk, deren Südwestseite ein zylindrischer Bergfried (\varnothing 9,8 m) schützte, während der schmale Kamm gegen Osten vielleicht von einem fünfseitigen Turm gesichert wurde. Es handelt sich um das frühe Beispiel einer vorgeschobenen Befestigung.

Einen Eintritts-Schildturm an der Front besaß Burg Zubštejn, deren mit steinernen Blenden versehene Wälle aus dem Ende des Mittelalters stammen. Analogien, materielle Funde und historische Berichte (erst aus dem J. 1348) stellen diese Burg an die Wende des 13. und 14. Jahrhunderts. Ihre vorgeschobene Befestigung war eine Art Vorburg Akropolis. Auch Burg Pyšolec besaß eine vorgeschobene Befestigung mit einem Turm hinter dem Graben auf einer Landenge. Hinter der Felsbarriere der zweiten Vorburg lag die zweigliedrige Burg. Der Bergfried hatte einen sehr engen Innenraum (\varnothing 1,2 m); zwischen ihm und dem Palast gibt es Reste einer Zisterne. Durch einen der Stützpfiler des Burgkerns führte die Zutrittskommunikation. Die Burg wurde etwa im ersten Drittel des 13. Jahrhunderts gegründet.

Der Sitz in Dalečín entstand zwischen den Jahren 1349-1358 als typische Mantelmauerburg. Burg Skály wurde am Nordrand des Dominiums der Herren von Kunštát in den Jahren 1382-1387 gegründet. Es geht um eine Burg, deren Bauherr Felsblöcke in die Umschanzung einbaute und auch den Palast von drei Seiten mit Felsen begrenzte. Den Bergfried ersetzte ein voller Turm im Nordosten. Gegen Süden und Norden lagen weitere zwei Türme (ein ovaler und ein prismatischer), die mit dem Burgkern wohl über kleine Holzbrücken verbunden waren. Das Wallsystem nahm rund 500 Hussiten auf, die Markgraf Albrecht im Jahr 1438 vertreiben wollte.

Burg Louka bauten die Herren des Wappens vom Flügel in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Die Westfelsen nahm ein turmartiger Palast ein (16x13 m), die im Osten gelegene Eintrittsseite schützte ein schlanker Turm (\varnothing 7 m). Die Gebäude am Burghof' entstanden später, denn die Burg wurde erst im 16. Jahrhundert verlassen.

Die Skizze der Burgenentwicklung am Oberlauf des Svatkaflusses stützt sich auf Oberflächenerkundungen, weshalb manche Folgerungen noch nicht endgültig sind. Trotzdem läßt sich ein

breiter Zeitraum des Vorkommens der Bergfrieddisposition und die wahrscheinliche Verschiebung der Datierung von Zubštejn (früher Mitte des 13. Jahrhunderts) und Pyšolec (früher drittes Viertel des 13. Jahrhunderts) konstatieren. Bemerkenswert ist die Ausstattung aller Pernštejner Burgbauten mit vorgerückten oder weit vorgeschobenen Befestigungen. Der neue Blick auf ihre Datierung in die ganze erste Hälfte des 15. Jahrhunderts belagt die sprichwörtlich fortschrittliche Fortifikations-technik der Pernštejner.

Abbildungen :

1. Geländeskizze des Hausbergs bei Kozlov (oberhalb des Štěpánovs). Schraffiert das Objekt der Retranslation.
2. Geländeskizze von Aueršperk bei Dvořiště.
3. Geländeskizze von Zubštejn bei Pivonice. Schraffiert die trocken gemauerte Konstruktion.
4. Geländeskizze von Pyšolec bei Kobylnice.
5. Geländeskizze der Burg Skály bei Javorek.
6. Geländeskizze und Schnitt der Burg Louka.